

PITANJA TROGODIŠNJEG DVOJEZIČNOG DJETETA

UDK 800.732-053.2

Izvorni znanstveni članak. Primljen 22. 5. 1991.

Analiziraju se pitanja koja postavlja spontani simultani i izbalansirani bilingvalac engleskog i hrvatskog jezika u dobi od 3;1 do 3;3. Autorice dolaze do zaključaka (1) da dječak rabi upite da bi uspostavio komunikacijski kontekst, te potaknuo i usmjeravao razgovor s drugom osobom; (2) da njegova pitanja obuhvaćaju manji raspon semantičko-sintaktički mogućih pitanja u obama jezicima nego što je to slučaj u većine jednojezične djece slične dobi, ali da i u hrvatskom i u engleskom postavlja iste grupe pitanja, kao i (3) da se u formulaciji upita oslanja na isti skup »osobnih pravila« u obama jezicima, pa zbog toga u njegovim pitanjima dolazi do nepravilnosti koje se donekle razlikuju od »grešaka« monolingvalne djece. Činjenica da se radi o dvojezičnom djetetu utječe, dakle, na njegovo učenje postavljanja pitanja.

Iako djeca vrlo rano upotrebljavaju jezik da bi uspostavila komunikaciju s okolinom u namjeri da ukažu na svoje potrebe i potaknu druge na neku aktivnost, kakvoća se komunikacije mijenja kada se u njihovu govoru učestalo počnu pojavljivati pitanja.¹ Kao što je još Lewis uočio,² upotrebljavajući pitanja djeca prije svega zahtijevaju jezični odgovor od svog sugovornika,³ naime počinju sve više aktivno poticati i usmjeravati verbalnu komunikaciju. Realizacija pitanja u svakom jeziku podrazumijeva snalaženje u mnoštvu sintaktičkih kategorija i semantičkih distinkcija koje dijete treba na odgovarajući način kombinirati da bi postavilo pitanja u skladu sa standardnim jezikom, drugim riječima ono mora razriješiti relativno kompleksne sintaktičke i semantičke probleme. Složenost pitanja zahtjevna je, dakle, u procesu usvajanja jezika i za monolingvalnu djecu (Menyuk; 1974:3–4), pa nam se čini zanimljivim istražiti kako kroz taj proces prolazi bilingvalno dijete.

Namjera nam je ovdje opisati način na koji Vladimir, trogodišnji bilingvalac en-

¹ Pritom mislimo na razdoblje u kojem djeca sustavno usvajaju standardnu strukturu upitnih rečenica, a koje nastupa u »trećoj fazi« usvajanja jezika (Brown, Cazden i Bellugi; 1970:133) za koju je karakteristična prosječna duljina izričaja od 2,75 do 3,5 morfema, a koja nastupa u različitoj dobi, što kod monolingvalne djece može biti već između 1;10 do 2;1, ali i od 3;0 do 3;6 (Brown; 1973:57). Naime, u djece se upiti pojavljuju gotovo istodobno kad i prve izjavne rečenice, ali ona u njima još dugo koriste tek rudimentarnu sintaksu i uglavnom se oslanjaju na upitnu intonaciju (Brown; 1973:59, Fantini; 1985:158). Kada njihovi upiti postaju sintaktički raznoliki, to je signal da se u komunikaciji s okolinom pojavila potreba da komuniciraju »jasnije, efikasnije i savršenije« (Miljak; 1987:130).

² Lewis kaže da se »pitanja pojavljuju i razvijaju u okviru napora djeteta da koristi jezik kao društveni instrument« — danas bismo rekli za uspostavljanje verbalne komunikacije. Naime, po Lewisu su dvije glavne osobine pitanja ove: »prvo, postoji jezičko općenje koje na čas zamjenjuje fizičku akciju; drugo, onaj koji pita ne nastavlja svoju aktivnost dok ne dobije odgovor« (1952:245,246).

³ Pitajući, dijete traži jezični odgovor čak i u onim situacijama u kojima očekuje da se reagira i nekom izvanjezičnom radnjom, dakle kada postavlja bilo koji od »dva osnovna tipa pitanja« (prema aktualiziranom sadržaju i namjeri govornika), naime ili »pitanja koja se upućuju sagovorniku da bi se od njega dobila informacija o akciji, njenom vršiocu ili objektu, i svim pratećim okolnostima« ili pitanja »koja treba da udovolje nekoj drugoj potrebi govornika«, kao na primjer »dobijanje saglasnosti od sagovornika, proveravanje njegovog znanja ili stava prema nečemu, odnosno proveravanje tačnosti i prihvatljivosti informacije ili stava koji se iznose« (Vasić, 1983:46). Mišljenja smo da se verbalni odgovor očekuje i podrazumijeva i onda kada dijete postavlja pitanje u želji da nekoga »nešto zamoli, da mu nešto naredi,« tim prije što u takvim situacijama umjesto upitne rečenice može upotrijebiti zapovjedni način (Vasić, 1983:45) koji nužno ne zahtijeva verbalni odgovor.

gleskog i hrvatskog, postavlja pitanja na oba jezika i usporediti ga s načinom na koji pitanja postavljaju monolingvalna djeca, da bismo utvrdile kakve sličnosti ili razlike postoje u formulaciji pitanja kod monolingvalne i bilingvalne djece na približno istom stupnju razvoja govora. Svjesne smo, dakako, toga da je »svaka dvojezična situacija osobena, pa je na osnovi određene dvojezične situacije često neopravdano zaključivati i uopštavati o drugoj« (Genc; 1981:47), te da se gotovo kod svakog djeteta govor razvija vlastitim tempom, ali s druge strane, brojna su istraživanja dječjeg govora ne samo bilingvalne (npr. Saundres; 1983, Mikeš i Vlahović; 1966), nego i monolingvalne djece (npr. Brown i Bellugi; 1970, Vasić; 1983), zbog specifičnosti predmeta, provedena upravo na pojedinačnim primjerima.⁴ Često je to uostalom i jedini način da se prikupe empirijski podaci kakvih u ovome tipu istraživanja uvijek nedostaje, a kako je još prije gotovo dvadeset godina o podacima rekla Walburga von Raffler Engel, »Oni su nam jako potrebni. Potrebni su od novih teorija.« (1973:56).

Vladimir se rodio u veljači 1988. u Los Angelesu, a sa šest mjeseci seli s obitelji u Zagreb. Na razvoj Vladimirovih govornih sposobnosti izrazito su utjecale tri osobe: otac, majka i baka s majčine strane. Otac je Amerikanac, izvorni govornik engleskog jezika. Može uspostaviti osnovnu komunikaciju na hrvatskom jeziku, ali s djetetom i majkom komunicira isključivo na engleskom. Majka je izvorni govornik hrvatskog jezika — govori engleski kao drugi jezik (provela je šest godina u SAD). S djetetom majka govori hrvatski i engleski, a baka isključivo hrvatski. Takva obiteljska situacija omogućuje nam da Vladimira opišemo kao spontanog i simultanog bilingvalca (Vilke; 1991).

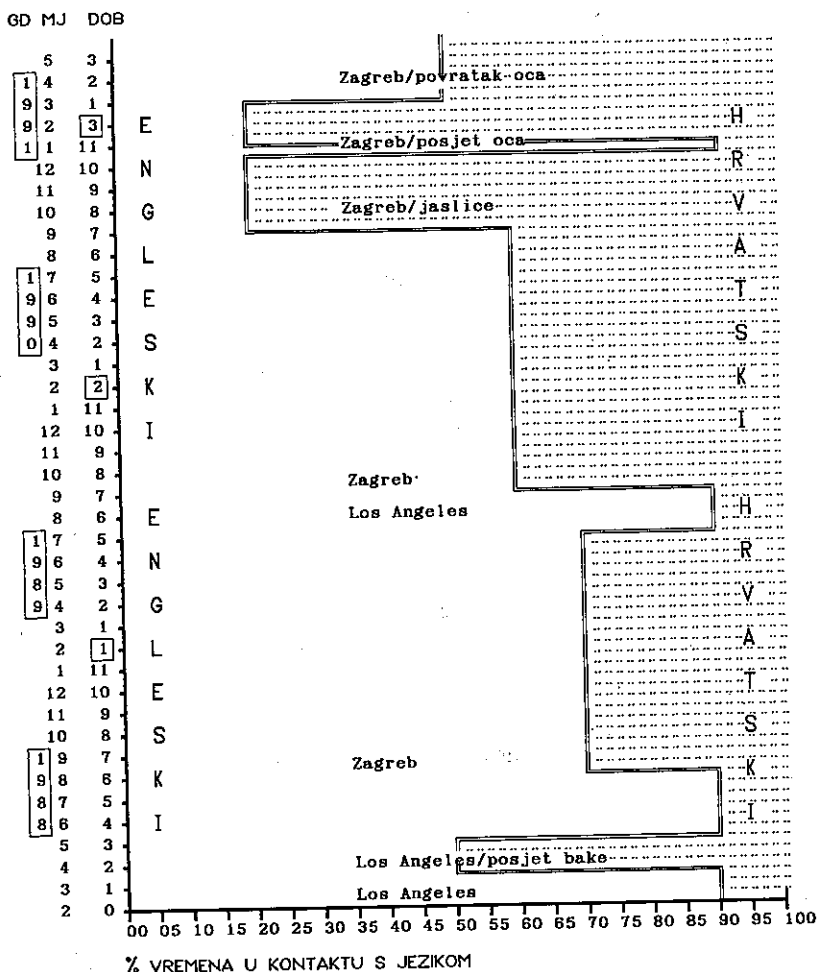
Vladimirov bilingvizam pratimo metodama koje su uobičajene u srodnim istraživanjima (metoda opažanja, tonski zapisi, bilješke). Za ovaj smo rad uglavnom koristile bilješke razgovora Vladimira s majkom, ocem i bakom, sakupljane svakog tjedna u razdoblju od 3;1 do 3;3. Budući da je trogodišnje dijete premaleno da bi se podvrgnulo testovima lingvističke kompetencije (Fantini; 1985:178), u našem smo se slučaju prije svega oslanjale na usporedbe s primjerima govora jednojezične i dvojezične djece koji su navedeni u literaturi, kao i na vlastite procjene. Kod vrednovanja Vladimirove komunikacije na engleskom jeziku veliku nam je pomoć pružio i djetetov otac.

Razvoj je govorne komunikacije kod Vladimira potpuno u skladu s literaturom koja svjedoči da bilingvalci počinju nešto kasnije komunicirati prepoznatljivim riječima (Fantini; 1985: 211), ali ipak u okvirima uobičajenim i za monolingvalnu djecu (Škarić; 1973: 51, 164;⁵ Miljak; 1986b: 32). Naime, s izuzetkom riječi »tata« (/t/ izgovoren kao aspirirani alveolar) koju je počeo izgovarati u dobi od 0;10, prve, što standardne, što dječje engleske riječi počinje izgovarati poslije prvog rođendana, a hrvatske se pojavljuju nekoliko mjeseci kasnije. Rečenice se u njegovu govoru javljaju poslije drugog rođendana (osim pitanja *What's this?* koje koristi već u dobi od 1;9).

⁴ Istraživanje govora kod djece ima već dugu tradiciju i u nas i u inozemstvu. Studije koje se u nas bave ovom temom, a koje su po dobi djece uključene u istraživanja relevantna za ovaj rad, možemo podijeliti u dvije grupe: one koje se bave razvojem govora monolingvalne i one koje se bave govorom bilingvalne djece. Među prvima nalazimo radove orijentirane na fonološke osobine govora djece (Škarić; 1973), analizu djetetova vokabulara (Bedić; 1982–83) ili usvajanje sintaktičko-semantičkih elemenata (Vasić; 1981), a koje obuhvaćaju djecu do kraja druge ili treće godine života, kao i studije koje istražuju razvoj govora u nešto starije djece, prvenstveno s aspekta komunikacije među djecom (Vasić; 1983) ili opće komunikacije u predškolskim ustanovama (Miljak; 1986a, 1986b, 1987). Druga grupa istraživača usmjeruje se na probleme usvajanja govora kod dvojezične djece, ponajviše mađarsko-srpskohrvatskog bilingvizma, kao što je primjerice istraživanje usvajanja osnovnih gramatičkih kategorija poput padeža, lica, broja, roda, vremena i načina (Mikeš i Vlahović; 1966) ili usvajanja sintaktičkih struktura (Mikeš; 1973). Nažalost, do danas ima malo radova koji sustavno prate i opisuju usvajanje hrvatskog jezika na većem broju djece. Tome nasuprot, postoji sustavna i opsežna literatura ne samo o usvajanju engleskog u monolingvalne djece (npr. Brown; 1973, ili Bruner; 1983), nego i o razvoju govora u bilingvalne djece engleskog u kombinaciji s različitim jezicima (npr. Leopold; 1978, ili Fantini; 1985).

⁵ Rezultati toga istraživanja pokazuju da »jezični govor« u djece govornika hrvatskog jezika počinje dominirati od dobi 1;4, da se u dobi 1;8 rečenice sastoje od dvije, a u dobi 2;0 od tri riječi (Škarić; 1973: 51, 164).

DIJAGRAM IZLOŽENOSTI ENGLESKOM I HRVATSKOM JEZIKU
(Od rođenja do 3;3)

Sl. 1. Vladimir je od rođenja do dobi od 0;6 u Los Angelesu bio izložen 90% vremena engleskom jeziku, a 10% hrvatskom, uz prekid od 0;1:2 do 0;3 kada je u posjetu bila baka, te je odnos između jezika bio 50% engleski i 50% hrvatski. Od 0;6 do 1;5 dijete je u Zagrebu izloženo 70% vremena engleskom jeziku i 30% vremena hrvatskom, jer otac provodi većinu vremena s njim. Od 1;5 do 1;7 za vrijeme posjeta Los Angelesu odnos postaje ponovo 90% engleski 10% hrvatski, a od 1;7 do 2;7 dijete je ponovo u Zagrebu i izloženo je 60% vremena engleskom i 40% hrvatskom, budući da osim uz oca sve više vremena provodi i s bakom. U dobi od 2;7 dolazi do velikog preokreta — Vladimir polazi u jaslice, a otac na put, tako da je od tog vremena do 3;1 izložen 80% hrvatskom jeziku u jaslicama i u komunikaciji s bakom, a svega 20% engleskom komunicirajući s majkom. Taj se odnos prekida na tjedan dana kada Vladimir ima 2 godine i 10 mjeseci — otac dolazi u posjet te se govori ponovo 90% engleski i 10% hrvatski. Od povratka oca (3;1), Vladimir je podjednako izložen hrvatskom i engleskom jeziku (po 50% vremena).

Dijagram na slici 1 pokazuje Vladimirovu izloženost engleskom i hrvatskom jeziku od rođenja do dobi od 3;3, a načinjena je po uzoru na dijagram u kojemu Fantini prikazuje izloženost svoga djeteta španjolskom i engleskom (Fantini; 1985:32–35). Na temelju podataka u dijagramu može se zaključiti da je engleski jezik za Vladimira bio dominantan sve do njegovog odlaska u jaslice, a potom je šest mjeseci dominirao hrvatski, dok je u posljednja dva mjeseca izloženost jezicima izjednačena. Međutim, ovaj dijagram uzima u obzir samo vremensku izloženost jezicima. Stoga smo Vladimirovu dvojezičnost u dobi od 3;3, koja nas ovdje posebno zanima, nastojale procijeniti i pomoću formule Peala i Lamberta koju, zajedno s upitnikom za utvrđivanje stupnja dvojezičnosti djece predškolskog uzrasta, nalazimo u studiji L. Genca iz 1981. godine. Na temelju toga testa, utvrdile smo da se Vladimir može smatrati uravnoteženim bilingvalcem engleskog i hrvatskog jezika, jer je njegov prosječni rezultat uravnoteženosti jezika iznosio samo 14,28 u korist engleskog jezika.⁶

Kao uravnoteženi bilingvalac, Vladimir u dobi od 3;1 do 3;3 poznaje i engleski i hrvatski jezik u dovoljnoj mjeri da može s lakoćom komunicirati s izvornim govornicima obaju jezika u svakodnevnim životnim situacijama.

Primijetile smo da njegov vokabular ne ovisi toliko o jeziku koji trenutno govori, već o njegovu iskustvenom svijetu. (Vladimir najčešće zna riječi nekoga značenja u oba jezika, ili ih ne poznaje ni u jednome.) Prema tome, Vladimir većinom poznaje i rabi riječi vezane uz (i) svakodnevne aktivnosti kod kuće i u jaslicama: spavanje, jelo i igru, (ii) uz ljude s kojima se druži: članove obitelji, odgajateljice, prijatelje roditelja i drugu djecu i (iii) uz priče i slikovnice koje mu se pričaju, odnosno čitaju.

Vladimirovi su izričaji prosječne duljine od 3–4 riječi. Izričaji od sedam do osam riječi najdulji su na engleskom jeziku, a na hrvatskom se pojavljuju i dulji (*I will put it in the book* — 3;2;1; *Bako, ja sam se penjao na stolicu da uzmem nešto* — 3;2;2). U oba jezika njegove izjavne rečenice mahom zadovoljavaju norme standardnog jezika — usvojio je osnovnu sintaksu, tj. red riječi, upotrebu množine, slaganje subjekta i predikata u broju (u hrvatskom pravilno upotrebljava i većinu padeža), kao i sadašnje, prošlo i buduće vrijeme. Kao i monolingvalna djeca, u izjavnim rečenicama na engleskom često »griješi« kada rabi krivi prijedlog, kada zbog generalizacije pravila o tvorbi *Simple Past Tense* upotrebljava nestandardne oblike nepravilnih glagola (**falled*), i kada iznimno upotrebljava *Present Simple* umjesto *Present Continuous*, ali nikada obrnuto (Brown *et al*; 1970:120). U hrvatskom, opet kao i njegovi monolingvalni vršnjaci, ponekad pogriješi u padežnom nastavku (**Išli smo u šetnju s tebe i tatom* — 3;1;1).

Zanimljivo je i to da Vladimir ima i određenih poteškoća s pravilnom upotrebom svršenih glagola, naime, kada upotrijebi svršeni glagol, često griješi u glagolskom vremenu koje je već usvojio, primjerice, iako je usvojio perfekt, reći će: **Tata se penjao na zid pa sruši lampu* (3;2;2).⁷ Iznimno dolazi do grešaka u sintaksi engleskog jezika, vjerojatno pod utjecajem mnogo slobodnijeg poretka riječi u hrvatskom jeziku (**Open for me the door* — 3;1;2). Naime, Fantini takve greške svoga dvojezičnog sina pripisuje interferenciji (1985:172 i dalje), međutim, vrlo slična nepravilnost u poretku riječi

⁶ U upitniku se na petočlanoj skali procjenjuje u kojem omjeru dijete upotrebljava dva jezika u komunikaciji s majkom, ocem, braćom i sestrama, rođacima i prijateljima, kao i to kakav je omjer izloženosti djeteta utjecaju pojedinih jezika u obitelji, u komunikaciji s ostalima, te putem radio i televizijskog programa (u našem slučaju također audio- i videomaterijala), knjiga i slikovnica. Dobivenim se rezultatima pridružuju odgovarajuće vrijednosti koje se onda uvrste u formulu za izračunavanje ravnoteže jezika (*balance score*) za svaki od elemenata u upitniku, pa se izračuna prosječna vrijednost. Djeca s prosječnim rezultatom ravnoteže jezika ± 30 smatraju se balansiranim bilingvalcima, a jednojezičnom se smatraju ona djeca za koju je rezultat ≥ 70 . (Genç; 1981:63–64, 111–112).

⁷ Zanimljiv primjer koji svjedoči da je distinkcija svršeni — nesvršeni glagoli svojevrsan problem i monolingvalnoj djeci nalazimo kod V. Vasić, koja (iako u drugu svrhu) bilježi pitanje djevojčice u dobi od 2;6: **Što me stalno zbuniš?* (1981:69).

pojavljuje se i kod znatno starije monolingvalne djece (**Put back the cucumber* — djevojčica 6;5, usp. C. Chomsky; 1973:82).

O Vladimiru se, dakle, usprkos navedenim rijetkim odstupanjima, može reći da je njegov proces usvajanja jednostavnih izjavnih rečenica u obama jezicima gotovo okončan i da je sada pred njim usvajanje složenih rečenica. Nasuprot tome primjeri Vladimirovih upita pokazuju da on u dobi od 3;1 do 3;3 upravo prolazi kroz proces usklađivanja svojih upitnih rečenica s jezičnim standardima engleskog i hrvatskog. Doduše, jedan od njegovih prvih složenijih sintaktičkih izričaja i jest pitanje — *What's this?* (1;9), ali ga Vladimir prije rabi kao idiomatski izričaj nego što bi ono bilo rezultat primjene određenog imanentnog »pravila« po kojem bi se upitne rečenice sustavno i dosljedno razlikovale od izjavnih. Situacija se mijenja tek nakon odlaska u jaslice (2;7), kada njegov govor i na engleskom, a posebno na hrvatskom, postaje osjetno tečniji, a sintaksa kompleksnija: Vladimir počinje graditi sustav pravila za upitne rečenice. Napokon, u bilješkama za posljednja dva mjeseca (3;1 do 3;3) pitanja čine većinu Vladimirovih izričaja, što svjedoči o naglom ubrzavanju toga procesa.

Vladimir obično postavlja nekoliko različitih pitanja o istoj situaciji, događaju ili predmetu koji ga trenutno zanimaju, a rjeđe postavlja jedno izolirano pitanje. Slijedi primjer tipičnog razgovora:

Vladimir (3;3) dolazi s bakom iz jaslica. Majka sjedi za stolom u kuhinji. Vladimir primjećuje dvije nove žarulje i malu svjetiljku za čitanje na stolu i započinje razgovor s majkom.

V: A što si to donjela?

M: Žarulje.

V: A jesi kupila žarulju?

M: Jesam.

V: A gdje si je metnula?

M: Pa tu na stol.

V: A zašto si je kupila?

M: Zato što je stara žarulja izgorjela.

(Nakon kratke pauze Vladimir ponovno pita.)

V: A jesi kupila žarulju?

M: Jesam.

V: A gdje si ih kupila, žarulje?

M: U trgovini.

(Nakon još nekoliko sličnih replika, sjetio se kako je majka toga jutra rekla ocu da će kupiti žarulju.)

V: Tata je razbio žarulju, je.

M: Ma nije, žarulja je izgorjela.

(Vladimir uzima svjetiljku i igra se s njom, kao da je uključuje.)

V: Evo, upalilo se. Uključilo se. Ajde odključiti.

M: Ti je sam isključiti.

V: Ti isključiti, ja ne znam. Ti mi pomogni.

Dakle, Vladimir pitanjima privlači pažnju i započinje komunikaciju s bliskom odraslom osobom (najčešće s ocem, majkom, ili bakom). Kada ga nešto posebno zainteresira, ponavlja ista ili slična pitanja sve dok ne dobije zadovoljavajuće odgovore. Ponekad ga na postavljanje dodatnih pitanja ili na komentar potiče i sjećanje na neki događaj. Također, pošto pitanjima uspostavi komunikaciju s odraslom osobom, na-

stavlja samostalno govoriti o trenutnoj situaciji. Ta situacija pokazuje da Vladimir u razgovoru s bliskom osobom uz pomoć pitanja sam odabire i oblikuje kontekst razgovora, za razliku od djece mlađe dobi za koju to obično čini roditelj kao što navodi Bruner (1983:130). Naše je zapažanje u skladu s uvidom A. Miljak da djeca u trećoj godini života (Vladimir je nešto stariji) u međusobnoj komunikaciji u predškolskim ustanovama samostalno realiziraju kontekste koji im omogućuju »bogatiju i raznolikiju upotrebu govora« (1986a:84).

Već iz navedenog primjera razgovora vidimo da Vladimir postavlja raznolika pitanja. Najkarakterističnije primjere njegovih pitanja u dobi od 3;1 do 3;3 klasificirale smo i navele u tablici 1. U nju smo, međutim, također uvrstile i sintaktičko-semantički najzanimljivije usamljene primjere (u tablici smo ih označile znakom «⇒»). U literaturi o usvajanju jezika uvrježila se osnovna podjela engleskih pitanja na *yes/no questions* i *wh-questions*, a potonja se dalje mogu klasificirati po »konstituentu«, odnosno kategoriji o kojoj se pita, na pitanja o subjektu, objektu, predikatu, prilogu mjesta, prilogu vremena, prilogu načina, atributu itd. (Brown, 1983:13–15). Pitanja u hrvatskom uvijek se označuju upitnom intonacijom (u engleskom se odgovarajuća intonacija javlja iznimno), a uz nju se često pojavljuju upitne čestice (*li, da li, je li, zar, da*) (Katičić, 1986:135). Takva pitanja prema odgovoru koji se očekuje, možemo smatrati analognima engleskim *yes/no questions* pa ih zovemo »da/ne pitanjima«. Osim njih u hrvatskom postoje još različite grupe pitanja koja započinju upitnom riječju,⁸ koja možemo smatrati adekvatnima engleskim *wh-questions*. Tu vrstu engleskih i hrvatskih pitanja dalje raščlanjujemo prema kategoriji o kojoj se pita, u analogiji s Brownom sintaktičko-semantičkom klasifikacijom, koju smo nadopunile pitanjima o uzroku ili razlogu. Vladimirova pitanja koja sadrže negaciju izdvojile smo u zasebnu grupu jer se pojavljuju samo iznimno. Dakle, Vladimirove smo upite na hrvatskom i na engleskom jeziku klasificirale na isti način, ne bismo li dobile paralelne i usporedive podatke o njegovim pitanjima na oba jezika.

TABLICA 1. Primjeri Vladimirovih pitanja u dobi od 3;1 do 3;3

PITANJA NA ENGLISKOM JEZIKU		
Primjeri	Dob	Objašnjenje/situacija
I. YES/NO QUESTIONS		
1. Do you like to hop and jump?	(3;1)	razgovor s majkom
2. ⇒ *Do you go to baka's?	(3;1;1)	»do« <i>umj.</i> »will«
3. Do you like coffee?	(3;2)	razgovor s ocem
II. WH-QUESTIONS		
1. O subjektu		
I.1. O živom subjektu		
I.1.1. Who's chopping?	(3;1)	čitanje slikovnice
I.1.2. *Who is falling in the water?	(3;1)	gleda televiziju; (<i>into</i>)

⁸ Uz pitanja koja su obilježena samo intonacijom i pitanja s upitnim česticama, ostala se pitanja u hrvatskom rječnicama prema Katičiću dijele na ona koja se odnose na neodređenu zamjenicu, pa započinju upitnom zamjenicom (*što, tko, kakav, čiji, koji, komu, čime*), na ona koja se odnose na neodređeni prilog, pa započinju upitnim prilogom (*gdje, kuda, kamo, od kuda, odakle, kako, kada*), na ona koja se odnose na prijedlog *zato*, pa počinju upitnim prijedlogom *zašto*, i na još neke podgrupe koje se ne pojavljuju u Vladimirovu govoru, pa nam nisu relevantne za ovaj rad (Katičić, 1986: 137–138).

U bilješkama o Vladimirovu govoru u posljednja dva mjeseca i na hrvatskom i na engleskom (usp. tablicu 1) među najbrojnijima su pitanja (o živom i o neživom) subjektu, koja su se ujedno i najranije počela pojavljivati u njegovu govoru; najzanimljivije smo primjere takvih pitanja navele pod rednim brojevima II:1.1. i II:1.2. Zatim, Vladimir često postavlja pitanja o objektu (II:2) i o predikatu (II:3), odnosno pitanja koja počinju upitnim riječima *What?/Što?* Pojavljuju se i brojna pitanja o mjestu (*Where?/Gdje, Od kuda?* — II:4), i o uzroku ili razlogu (**For what/Zašto?* — II:7). U bilješkama ponekad nalazimo pitanja o vremenu radnje (*When?/Kada, Kad?* — II:5) i o atributu (*Which?/Kuju, Koje?* — II:6). Međutim, ne nalazimo prave primjere za pitanja o količini (*How much? How many?/Koliko?*) ni o prilogu načina (*How?/Kako?*),⁹ iako Vladimir naravno koristi »socijalne frazeologizme« poput *How are you?/Kako si?* kao i monolingvalna djeca (Vasić; 1981:72). Malobrojni su primjeri u kojima Vladimir samoinicijativno upotrebljava engleska *yes/no questions* ili hrvatska da/ne pitanja (I). U njegovu se govoru doduše ponekad pojavljuje pitanje *Do you like X?* (E:I:1, 3) koje za sada koristi poput idioma — naime, osim u takvim primjerima, inverziju pomoćnog glagola »do« u engleskim upitima nalazimo samo u dva usamljena primjera koja su istovremeno i jedini zabilježeni primjeri Vladimirovih »pravih« engleskih *yes/no questions* (E:I:2) i negativnih upita (E:III:1). I u hrvatskom su rijetka negativna pitanja (H:III). Treba još napomenuti da se u Vladimirovu govoru više gotovo ne pojavljuju pitanja koja bi bila strukturirana kao izjavne rečenice i naznačena samo intonacijom.

Ako Vladimirova pitanja usporedimo s pitanjima standardnog govora, odmah zamjećujemo da velika većina njegovih pitanja na engleskom jeziku ne odgovara standardu, dok su hrvatska pitanja mahom u skladu s njim. Ipak, pogrešno bi bilo zaključiti da je Vladimir usvojio pravilan način postavljanja pitanja na hrvatskom, a da na engleskom još nije. Detaljna će analiza naših primjera pokazati da on, svjestan razlike između upitnih i izjavnih rečenica, zapravo sastavlja upite na dvama jezicima koristeći

PITANJA NA HRVATSKOM JEZIKU			
Primjeri	Dob	Objašnjenje/situacija	
I. DA/NE PITANJA			
1. ⇨ Jel' ti dobro? Bako, jel' ti dobro ili nije?	(3;1;1)	telefonski razgovor	
2. ⇨ A jesi kupila žarulju?	(3;3)	razgovor s majkom	
II. PITANJA S UPITNOM RJEČJU			
1. O subjektu			
1.1. O živom subjektu			
1.1.1. *Ko uzme <i>playdoh</i> ?	(3;1;1)	u igri; <i>prez. umj. fut.</i>	
1.1.2. Tko te je htio zezati?	(3;1;2)	razgovor s majkom	

⁹ Djeca uključena u istraživanje Vere Vasić do dobi od 3;0 poznaju već cijelo mnoštvo priloga koji mogu poslužiti kao upitne riječi: *Gde? Kako? Zašto? Kad? Kuda? Koliko?* (1981:71–72, 92). Osim toga, i djeca govornici engleskog jezika Vladimirova uzrasta postavljaju pitanja o prilogu načina, pa makar i s greškom u upitnom obliku glagola: usp. primjer **How you take it out?* djeteta u dobi 3;1 (Menyuk; 1974:89).

1.1.3.	Who opened it?	(3;2)	čitanje slikovnice
1.1.4.	Who is flying?	(3;2;1)	čitanje slikovnice
1.2. O neživom subjektu			
1.2.1.	What is going down?	(3;1)	čitanje slikovnice
1.2.2.	What is falling apart?	(3;1)	čitanje slikovnice
1.2.3.	What is in your pocket?	(3;3)	razgovor s ocem
2. O objektu			
2.1. Imenica u odgovoru			
2.1.1.	*What you give to mama?	(3;1)	»give« <i>umj.</i> »gave«
2.1.2.	*What you reading?	(3;1)	razgovor s majkom
2.1.3.	*What they playing?	(3;1;2)	gleda televiziju
2.1.4.	*What you bought, tata?	(3;1;3)	razgovor s ocem
2.1.5.	*What you cooking, tata?	(3;2;1)	razgovor s ocem
2.1.6.	*What she is eating?	(3;3)	u cirkusu
2.2. Zavisna rečenica u odgovoru			
2.2.1.	*What they said?	(3;1)	gleda televiziju
2.2.2.	*What you said to mama?	(3;1)	gleda televiziju
2.2.3.	*What you said?	(3;1;2)	razgovor s ocem
2.2.4.	*What she said?	(3;1;3)	gleda televiziju
2.2.5.	*And what said the spider?	(3;1;3)	čitanje slikovnice
2.2.6.	◊ *What says to the bugs?	(3;2)	gleda televiziju
3. O predikatu			
3.1. O glagolskom predikatu			
3.1.1.	What's it doing?	(3;1)	čitanje slikovnice
3.1.2.	What's it doing, the rocket?	(3;1)	čitanje slikovnice
3.1.3.	What's he doing down there?	(3;1)	čitanje slikovnice
3.1.4.	*What are doing in the water?	(3;1)	gleda televiziju
3.1.5.	*What are doing?	(3;1)	gleda televiziju
3.1.6.	*What is doing?	(3;1;3)	čitanje slikovnice
3.1.7.	*What is doing the horse?	(3;1)	čitanje slikovnice
3.1.8.	*What you did?	(3;1;2)	u autu
3.1.9.	*What is doing Garfield?	(3;1;3)	gleda televiziju
3.1.10.	*What is doing the penguin?	(3;2)	gleda televiziju
3.1.11.	*What they are doing with the feet?	(3;3)	u cirkusu
3.2. O imenskom predikatu			
3.2.1.	What is that?	(3;1)	čitanje slikovnice
		(3;1;3)	u šetnji s majkom
3.2.2.	*What is it?	(3;2)	čitanje slikovnice
		(3;2)	»it« <i>umj.</i> »that«
4. O prilogu mjesta			
4.1.	*Where they came?	(3;1)	gleda televiziju
4.2.	◊ *Where take it away?	(3;1)	čitanje slikovnice

* *When will come the crtić?* kojim je Vladimir samoinicijativno ispravio svoje upravo izrečeno pitanje * *When the crtić will come on?* — nešto bliže standardu — i time potvrdio da je izgradio dosljedan osobni sustav pravila za upite po kojemu imenica/subjekt dolazi iza glagola, a ne ispred njega kao u izjavnoj rečenici. Od toga pravila Vladimir redovito odstupa samo ako je imenica/subjekt neka bliska osoba, kao npr. majka, baka ili otac (usp. primjer E:II:4.4.), a iznimno ako je imenica/subjekt vlastito ime i ako glavni glagol nije u složenom vremenu, kao u usamljenom primjeru II:4.11. * *Where Murphy went?* Iako bi nas relativno rani primjer poput II:3.1.2. * *What's it doing, the rocket?* (3;1) mogao navesti na to da objasnimo pojave subjekta/imenice na kraju upita Vladimirovim dodatnim pojašnjavanjem lične zamjenice (Vladimir je lične zamjenice i na engleskom i na hrvatskom počeo u govoru razlikovati u dobi od 2;10 što je relativno kasno u odnosu na drugu djecu),¹² smatramo da takvo objašnjenje nije sasvim pravilno, jer nismo našle druge primjere u kojima bi se pojavljivale i lična zamjenica/subjekt i imenica/subjekt u istom upitu.¹³ Naprotiv, smatramo da je Vladimir uočio da upitne rečenice koriste drugačiji poredak riječi od izjavnih, te da je u svom osobnom pravilu odabrao poredak riječi koji je najradikalnije drugačiji od izjavnog — imenicu/subjekt je s početka stavio na kraj izričaja. Čini se da se to pravilo kod njega relativno dugo održava zbog toga što iako u engleskom kojim govore njegovi roditelji za to ne može naći potvrdu, nalazi je u hrvatskom. Naime, u upitima na hrvatskom imenica/subjekt može doći iza glavnog glagola ili na kraju upita (usp. primjere H:II:2.2.2, 3.1.4, 3.1.5, 4.2, 4.6, 5.1 i 7.6). Naravno, u hrvatskom je moguća i varijanta u kojoj se imenica/subjekt nalazi između pomoćnog i glavnog glagola u složenim glagolskim vremenima ili ispred glagola u jednostavnim glagolskim vremenima; Vladimir, međutim, tu varijantu bira isključivo kada se imenica/subjekt odnosi na blisku osobu (usp. primjer II:7.4. *Zašto je tata ostavio svoju jaknu?*) kao što to čini i u analognim primjerima na engleskom. Jedini je primjer na hrvatskom u kojem je Vladimir stavljajući imenicu/subjekt na kraj rečenice »pogriješio«, upit II:7.1. * *Zašto je bio stari playdoh?* u kojem bi zbog toga što je pridjev »stari« dio imenskog predikata, morao zadržati poziciju pridjeva iza imenice — analogna rečenica bila bi naravno nestandardna i na engleskom.

Druga nepravilnost u primjerima Vladimirova govora dovodi u engleskom do realizacije dvije vrste nepravilnih upita. Naime, kada Vladimir u engleskim pitanjima koja uključuju složeno glagolsko vrijeme (*Present Continuous* ili *Future*) odluči da prema svome osobnom pravilu izostavi ličnu zamjenicu/subjekt, a u pitanju nema imenice/subjekta na kraju, ona tada ostaju bez subjekta (npr. u primjerima E:II:3.1.4, 3.1.5, 3.1.6, 7.1 i 7.2), što je naravno ne samo odstupanje od engleskog standarda, već i nepravilnost za koju ne nalazimo potvrdu kod djece monolingvalnih govornika engleskog jezika opisanih u nama dostupnoj literaturi. Mislimo da se ovo ne događa samo zato što bi Vladimir »shvatio« da hrvatski glagol u sebi sadrži informacije o licu, pa to prenosi na engleski, jer bi se takva situacija dosljedno ponavljala i u jednostavnim glagolskim vremenima; naime, zamjenica/subjekt relativno često nedostaje u Vladimirovim *wh-questions* koja koriste složena glagolska vremena, a samo iznimno ako ona koriste jednostavno vrijeme (usp. primjere: E:II:2.1.1, 2.1.4, 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.2.4, 3.1.8, 4.1, 4.6, 4.9, 7.3). Nepravilni su primjeri poput E:II:2.2.6. * *What says to the bugs?* i E:II:4.2. * *Where take it away?* rijetke iznimke u Vladimirovu govoru, a u njima je po

¹² Primjer razgovora dječaka blizanaca u dobi od 2;1 koji nalazimo u radu S. Savić i M. Jocić zorno pokazuje da oni već odlično razlikuju lične zamjenice (ja, ti, mi), iako je njihov govor još izrazito dječji i ne odgovara standardnom jeziku, npr.: *ti ćeš ostati # očeš ti otanes* (1973: 119). Usp. također Škarić (1973:160).

¹³ Osim toga, čini se da Vladimir izričaj »*What's + zamjenica*« rabi idiomatski, u analogiji sa svojim ranim izričajem »*What's this?*«, pa je moguće da »*it*« u navedenom primjeru E:II:3.1.2. i ne poima kao zamjenicu/subjekt, nego kao dio svoga idiomata.

našem mišljenju Vladimir »zaboravio« na subjekt zbog toga što je u prvoj upotrijebio dulju priložnu oznaku, a u drugoj je pravilno smjestio zamjenicu/direktni objekt između dva dijela frazalnog glagola »take away«, što je za njega svojevrsan pothvat.

Druga podvrsta nepravilnih upita koji nastaju na temelju Vladimirovog drugog osobnog pravila, tj. upiti u kojima je zadržana zamjenica/subjekt a izostavljen pomoćni glagol kod složenog glagolskog vremena (usp. primjere E:II:2.1.2., E:II:2.1.3. i E:II:2.1.5.), također je rijetkost kod djece monolingvalaca u engleskom. Naime, monolingvalci Vladimirove dobi, ni onda kada još nisu usvojili inverziju, ne izostavljaju pomoćni glagol u složenim glagolskim vremenima, a dakako, ni zamjenicu/subjekt (npr. *What you are writing?* dijete u dobi od 3;3 — Menyuk; 1974: 75),¹⁴ dakle, oni ne razdvajaju konstituente složenog glagolskog vremena, tj. pomoćni i glavni glagol uvijek su jedan kraj drugoga. Kao i prvo, i Vladimirovo drugo »osobno« pravilo mu omogućuje da izriče pravilne upite na hrvatskom, jer u hrvatskom lična zamjenica/subjekt nije nužna zbog toga što nosi informaciju o licu i broju koja je već sadržana i u pomoćnom glagolu. Dakle, sustav pravila u hrvatskom jeziku ne samo da omogućuje Vladimiru da ne razdvaja konstituente složenih glagolskih vremena, nego mu i omogućuje da upit ne ostane bez semantičkog subjekta, a da pritom upotrijebi samo jednu kratku riječ između upitne riječi glavnog glagola u složenim glagolskim vremenima — što je njegovo osobno pravilo (usp. brojne primjere u hrvatskom u kojima Vladimir ne izostavlja pomoćni glagol, poput H:II:2.1.1, 2.1.3, 2.2.1, 3.1.2, 3.1.6, 3.1.7, 4.1, 4.7, 7.9.). Ovdje bismo opet mogli lako zaključiti da nepravilni upiti u engleskom nastaju zbog interferencije hrvatskog jezika na engleski, tj. da je Vladimir naučio kako se pravilno formuliraju pitanja na hrvatskom pa da ta pravila jednostavno primjenjuje u engleskom. Smatramo, međutim, da se i ovdje radi o zajedničkom pravilu za oba jezika; ono, naime, po našem mišljenju, za Vladimira u dobi od 3;1 glasi približno ovako: pitanja se tvore tako da, ako u njima nema imenice/subjekta (koji dolazi na kraju), između upitne riječi i glavnog glagola stavimo samo jednu »kratku riječ« — a ta neizdiferencirana i široka kategorija za njega očito obuhvaća pomoćni glagol (koji nosi informaciju o licu i broju) u hrvatskom, a i pomoćne glagole i lične zamjenice u engleskom. Prema tom pravilu Vladimir »griješ« u poretku riječi i u hrvatskom, iako samo povremeno, ako umjesto jedne mora upotrijebiti dvije enklitike kao u već spomenutim primjerima II:1.1.3. **Ko je ti izgubio onaj mali kotačić?* (tu samoinicijativno »ispravlja« upravo izrečeno pravilno pitanje)¹⁵ i II:4.3. **A gdje je mi zdjelica?*, a u primjeru II:4.4. **A gdje si kupila?* u dobi od 3;3, dogodilo mu se da je izostavio drugu enklitiku. U engleskom Vladimir na temelju toga istog osobnog pravila dosljedno proizvodi upite koji su ne samo nestandardni, nego i neobični za monolingvalnu djecu govornike engleskog jezika.

Diferencijacija kategorije »kratkih riječi« počinje u hrvatskom znatno prije nego u engleskom pa se u hrvatskom ta kategorija proširuje drugim enklitikama (uz već prisutne pomoćne glagole), zamjenicama i možda nekim prijedlozima. U dobi od 3;1;1, Vladimir u hrvatskim pitanjima sa složenim glagolskim vremenom pravilno smješta dvije enklitike, tj. enklitiku i zamjenicu, (usp. brojne primjere H:II:1.1.2, 1.1.3, 2.1.6, 4.5, 4.7, 7.11). Već tada u jednom primjeru (H:II:7.2. *Zašto si sa mene morala počistiti playdoh?*) Vladimir pravilno smješta i tri »kratke riječi« između upitne riječi i glavnog glagola, iako nije sigurno da su za njega »sa mene« dvije riječi. U hrvatskom također

¹⁴ Izostavljanje se pomoćnog glagola doduše katkad pojavi i kod monolingvalne djece govornika engleskog jezika, ali u nešto ranijoj dobi i u složenijim izričajima — usp. primjer **What you putting those glasses on for?* — dječak, 2;9;1 (Lewis; 1951: 369).

¹⁵ Takvo Vladimirovo ponašanje u skladu je s uvidom da se djeca u dobi od tri godine često sama ispravljaju, i da to čine u skladu s »osobnim« pravilima (Slobin; 1971: 64).

pravilno smješta upitnu zamjeničku enklitiku u dativu ispred glagola biti (usp. H:II:1.2.1, 4.6), a pokaznu zamjenicu u nominativu iza glagola biti (usp. H:II:7.3, 7.10) u cijelom razdoblju od 3;1 do 3;3. Nasuprot tome u engleskom redovito počinje upotrebljavati dvije »kratke riječi« tek u dobi od 3;3 (usp. primjere E:II:2.1.6, 3.1.11, 5.2, 5.3), a tada se i u hrvatskom pojavio primjer u kojemu postoji i lična zamjenica/subjekt i glagol, iako u jednostavnom glagolskom vremenu (v. primjer H:II:3.1.8.). Iako, naravno, još uvijek ne upotrebljava inverziju pomoćnog glagola i lične zamjenice koja je obavezna za engleski standard, njegovi se izričaji ipak približavaju nestandardnim izričajima djece monolingvalaca u engleskom. U tablici 1 doduše nalazimo primjer E:II:7.5. **For what are they riding the horses?*¹⁶ u dobi od 3;2 u kojem Vladimir pravilno upotrebljava inverziju, međutim to je jedini primjer u kojem je potpuno pravilno sastavio pitanje s inverzijom (zanemarimo li nestandardnu upitnu riječ). U još jednom osamljenom primjeru, primjeru E:II:4.5. **Where are you mail them?* također mu uspijeva izvršiti inverziju, ali griješi u glagolskom vremenu.

Analizirajući primjere Vladimirovih engleskih i hrvatskih pitanja u dobi od 3;1 do 3;3 zaključujemo da Vladimir poput njegovih engleskih i hrvatskih monolingvalnih vršnjaka u tom razdoblju postavlja mnogobrojna pitanja koja semantički i strukturalno ubrzano nastoji prilagoditi standardima obaju jezika. Vladimiru, kao i drugoj djeci te dobi, pitanja služe da bi uspostavio kontekst za verbalnu komunikaciju s bliskom osobom, a zatim da uspostavljeni komunikaciju aktivno usmjerava.

Semantičko-sintaktička analiza pokazuje da Vladimir većinu pitanja postavlja koristeći upitnu riječ, što je također karakteristično za monolingvalnu djecu koja se nalaze na istom stupnju razvoja govora, iako je kod mnogih među njima u ovoj dobi govor razvijeniji. U usporedbi s drugom monolingvalnom djecom Vladimir malokad rabi da/ne pitanja, a negacija se također vrlo rijetko pojavi u upitnoj rečenici. Osim toga, upotrebljava manji broj različitih grupa pitanja s upitnom riječju nego njegovi jednojezični vršnjaci. Međutim, ona pitanja koja postavlja, Vladimir postavlja u obama jezicima.

U analizi sintaktičke strukture Vladimirovih pitanja uočavamo nekolicinu nepravilnosti od kojih neke nalazimo i kod monolingvalne djece, primjerice nedostatak pravilne inverzije subjekta i predikata, a neke, kao što je izostavljanje subjekta ispred glagola, u njih ne nalazimo. Pokazale smo da su te nepravilnosti u Vladimirovu slučaju povezane s bilingvizmom — iako je već razdvojio sustave pravila za izricanje izjavnih rečenica po jezicima, to još nije proveo kada se radi o upitnim rečenicama. Vladimir, naime, pita koristeći »osobni« sustav pravila za izricanje pitanja koji je jednak za oba jezika i koji se, usprkos tome što već dulje vrijeme pravilno izmjenjuje kodove u komunikaciji s govornicima različitih jezika, tek tijekom razdoblja obuhvaćenog ovim istraživanjem počinje razdvajati. Vladimirova se pitanja na hrvatskom približavaju standardu ranije, zato što u hrvatskom pomoćni glagol sadržava i informaciju o licu i broju, pa je potrebna samo jedna (Vladimirova) »kratka riječ« između upitne riječi i glavnog glagola da bi pitanje bilo u skladu sa standardom, i zato što je poredak riječi načelno slobodniji nego u engleskom, pa upiti češće »ispadnu« pravilno. Tome nasuprot, engleska pitanja zahtijevaju dvije »kratke riječi« da bi bila u skladu sa standardom (uz

¹⁶ U vezi s pitanjima o uzroku ili razlogu treba napomenuti da Vladimir u engleskom uporno i dosljedno zamjenjuje pravilnu upitnu zamjenicu *Why?* sa nestandardnim izričajem **For what?* Zbog toga je u tablici zvjezdicom obilježeno i pitanje II.7.5, kojim on zapravo želi pitati »Why are they...«. Ovu je sintagmu Vladimir sam sročio prebacujući »for« s kraja upita na početak. Naime, već navedeni primjer izričaja djeteta u dobi od 2;9;1: **What you putting those glasses on for?* svjedoči da monolingvalna djeca ovaj obrazac koriste, i to paralelno uz *Why?* ali ga pravilno raspoređuju u rečenici (Lewis; 1951: 369). Još je jedna zanimljivost vezana uz **For what?* Vladimir je jednom u dobi 3;1;1 iznenada postavio pitanje **For what that is?* kojim je želio upitati čemu služi jedan za njega do tada nepoznati predmet.

uvjet da je prisutan i odgovarajući red riječi), pa se u Vladimira počinju približavati standardu tek u dobi 3;3, kada se njegovo »osobno« pravilo modifikira.

U Vladimira je bilingvizam, dakle, kroz jedinstveni sustav »osobnih« pravila utjecao na pojavu karakterističnih grešaka u upitnim rečenicama, a vjerojatno i na ponešto suženi izbor grupa pitanja koja postavlja. Nažalost, ovaj smo zaključak mogle samo djelomice provjeriti usporedbom sa studijama razvoja govora dvojezične djece, jer se u toj literaturi (za razliku od literature o usvajanju jednog jezika) čak i kada se detaljno opisuje govor bilingvalne djece (Fantini; 1985; Saunders; 1983) postavljanje pitanja ne izdvaja kao poseban problem, za što bi po našem mišljenju, i na temelju rezultata ovoga istraživanja, bilo dovoljno razloga.¹⁷

LITERATURA

- Bedić Kristina, (1982–83): *Razvoj dječjeg govora*. »Suvremena lingvistika« (1982–83), br. 23–24, str. 37–47.
- Brown, Roger (1973): *A First Language*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Brown, Roger i Ursula Bellugi (1970): *Three Processes in the Child's Acquisition of Syntax*. U: *Psycholinguistics. Selected papers by Roger Brown*. The Free Press, New York, str. 75–99. (Prvi puta objavljeno 1964).
- Brown, Roger, Courtney Cazden i Ursula Bellugi (1970): *The Child's Grammar from I to III*. U: *Psycholinguistics. Selected papers by Roger Brown*. The Free Press, New York, str. 100–154. Prvi puta objavljeno 1969.
- Bruner, Jerome (1983): *Child's Talk. Learning to Use Language*. Oxford University Press, London etc.
- Chomsky Carol (1973): *The Acquisition of Syntax in Children from 5 to 10*. The M. I. T. Press, Cambridge Massachusetts and London. (Prvo izdanje: 1969.)
- Fantini, Alvino E. (1985): *Language Acquisition of a Bilingual Child: A Sociolinguistic Perspective (To Age Ten)*. Multilingual Matters Ltd, Clevedon.
- Genç, Lajoš (1981): *Rana dvojezičnost i kognitivni razvoj*. Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Katičić, Radoslav (1986): *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. *Nacrta za gramatiku*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Leopold, Werner F. (1978): *A Child's Learning of Two Languages*. U: *Second Language Acquisition: A Book of Readings*. Evelyn Marcussen Hatch, ur., Newbury House Publishers, Inc., Rowley, Massachusetts, str. 23–32. (Prvi puta objavljeno 1954.)
- Lewis, M. M. (1951): *The Beginning and Early Functions of Questions*. U: *Infant Speech: A Study of the Beginnings of Language*. Routledge & Kegan Paul Ltd., London, str. 245–261 i 360–369.
- Menyuk, Paula (1974): *Sentences Children Use*. The M. I. T. Press, Cambridge Massachusetts and London. (Prvo izdanje: 1969.)
- Mikeš, Melanija (1973): *Razvoj sintakse u drugoj i trećoj godini života*. U: *Zbornik 6: Dečji govor*. Institut za pedagoška istraživanja, Naučna knjiga, Beograd.
- Mikeš, Melanija i Plemenka Vlahović (1966): *Razvoj gramatičkih kategorija u dječjem govoru*. »Prilozi proučavanju jezika« (1966), br. 2, str. 165–209.
- Miljak, Arijana (1986a): *Interakcija i komunikacija djece u drugoj i trećoj godini života u odgojnim grupama*. Institut za pedagoška istraživanja, OOUR Pedagogijske znanosti, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Miljak, Arijana (1986b): *Odgoj i njega djece u drugoj i trećoj godini života*. Školske novine, Zagreb.
- Miljak Arijana (1987): *Uloga komunikacije u razvoju govora djece predškolske dobi*. Školske novine, Zagreb.

¹⁷ Toplo zahvaljujemo prof. Mirjani Vilke, Damiru Horgi, Arijani Miljak i Melaniji Mikeš na tome što su nas ne samo uputili na relevantnu literaturu, nego nam i velikodušno omogućili da se koristimo njihovim osobnim knjižnicama.

- Raffler Engel, Walburga von (1973): *Neki metodološki problemi u usvajanju maternjeg jezika*. U: *Zbornik 6: Dečji govor*. Institut za pedagoška istraživanja, Naučna knjiga, Beograd, str. 53–59.
- Saunders, George (1983): *Bilingual Children: Guidance for the Family*. Multilingual Matters Ltd, Clevedon.
- Savić Svenka i Mirjana Jocić (1973): *Neke karakteristike dijaloga blizanaca*. U: *Zbornik 6: Dečji govor*. Institut za pedagoška istraživanja, Naučna knjiga, Beograd, str. 113–125.
- Slobin, Dan I. (1971): *Psycholinguistics*. Scott, Foresman and Company, Glenview, Illinois.
- Škarić, Ivo (1973): *Istraživanje nastanka govora u naše djece*. Zavod za fonetiku Filozofskog fakulteta, Zagreb.
- Vasić, Vera (1981): *O usvajanju priloga na ranom uzrastu*. U: *Prilozi proučavanju jezika*, knj. 17, Novi Sad, str. 39–101.
- Vasić, Vera (1983): *Govor sa sestrom i bratom*. Filozofski fakultet, Institut za južnoslavenske jezike, Novi Sad.
- Velčić, Vlatka i Smiljana Narančić (1991): *Nastanak i održavanje bilingvizma: Slučaj englesko-hrvatskog bilingvizma kod trogodišnjeg djeteta*. U: *Prožimanje jezika i kultura*. Zbornik radova sa savjetovanja održanog 12. i 13. travnja 1991. u Zagrebu. U tisku.
- Vilke, Mirjana: *Bilingvizam kod djece*. »Strani jezici« XX (1991), br. 3, str. 138–146.

A THREE YEAR OLD BILINGUAL CHILD'S QUESTIONS

Summary

The paper analyzes questions asked by a spontaneous, simultaneous, and balanced English-Croatian bilingual child from age 3;1 to 3;3. The following conclusions are made: 1) the child uses questions to establish a communicative context and to initiate and direct conversation with others; 2) in comparison to the majority of monolingual children of the same age, his questions encompass a smaller scope of syntactically and semantically possible questions in both languages, but he asks the same groups of questions in both languages; and 3) in posing his questions, he still uses the same set of »personal« rules in both languages, and therefore, the »mistakes« he makes are somewhat different from the ones made by monolingual children. His bilingualism, therefore, influences the way he learns how to pose questions.